

DOI <https://doi.org/10.32689/maup.psych.2026.1.3>

УДК 159.923.2:159.942.3

САМООБМАН ЯК МЕХАНІЗМ ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗАХИСТУ: ЗВ'ЯЗОК ІЗ ЗАХИСНИМИ СТИЛЯМИ ПОВЕДІНКИ ТА ТРИВОЖНІСТЮ

Косьянова О. Ю., Драгуца С. В.

SELF-DECEPTION AS A PSYCHOLOGICAL DEFENSE MECHANISM: RELATIONSHIP WITH DEFENSIVE BEHAVIORAL STYLES AND ANXIETY

Olena Kosianova, Svitlana Dragutsa

Анотація

Актуальність. В умовах повномасштабного вторгнення Росії в Україну самообман як механізм психологічного захисту набуває особливого значення для розуміння адаптаційних процесів особистості. **Мета роботи** – теоретично обґрунтувати та емпірично дослідити самообман як механізм психологічного захисту у його зв'язку із захисними стилями поведінки та рівнями тривожності в умовах сучасної воєнної реальності. **Матеріали та методи.** Вибірку склали 50 осіб (32 жінки, 18 чоловіків; $M=28,3$; $SD=6,7$) віком 18–45 років – студенти та фахівці м. Одеси (2025–2026). Застосовано: Опитувальник самообману (SDQ; адаптація О. Ю. Косьянкової, 2025), методика «Захисні стилі поведінки» (LSI; Р. Плутчик, Г. Конте), Шкала реактивної та особистісної тривожності (STAI; Ч. Д. Спілбергер – Ю. Л. Ханін), описова статистика та кореляційний аналіз (коефіцієнт Пірсона) у SPSS Statistics 23.0. **Результати та їх обговорення.** Самообман переважно середній ($M=39,51$; 58%); у структурі захисних стилів домінують зрілі механізми (раціоналізація $M=7,12$; компенсація $M=6,38$); тривожність підвищена (особистісна $M=48,56$, 52% – високий рівень; ситуативна $M=42,18$). Виявлено статистично значущі кореляції самообману з особистісною тривожністю ($r=0,62$; $p<0,01$), витісненням ($r=0,48$; $p<0,05$) та проєкцією ($r=0,55$; $p<0,01$). **Висновки.** Самообман, захисні стилі поведінки та тривожність утворюють єдину динамічну систему; самообман є адаптивним у помірних проявах, але при хронічній тривожності посилює примітивні захисні механізми й блокує зрілі стратегії адаптації.

Ключові слова: самообман, механізм психологічного захисту, захисні стилі поведінки, тривожність, кореляційний аналіз, психологічна адаптація.

Abstract

Background. Under conditions of Russia's full-scale invasion of Ukraine, self-deception as a psychological defense mechanism acquires special significance for understanding personal adaptation processes. **Purpose.** To theoretically substantiate and empirically investigate self-deception as a psychological defense mechanism in its relationship with defensive behavioral styles and anxiety levels under conditions of contemporary wartime reality. **Materials and Methods.** The sample comprised 50 participants (32 women, 18 men; $M=28.3$; $SD=6.7$) aged 18–45 – students and professionals of Odesa (2025–2026). Methods applied: Self-Deception Questionnaire (SDQ; adapted by O. Yu. Kosianova, 2025), Life Style Index (LSI; R. Plutchik, H. Conte), State-Trait Anxiety Inventory (STAI; C. D. Spielberger – Yu. L. Khanin), descriptive statistics and Pearson's correlation analysis (SPSS Statistics 23.0). **Results.** Self-deception is predominantly moderate ($M=39.51$; 58%); mature defense mechanisms dominate (rationalisation $M=7.12$; compensation $M=6.38$); anxiety is elevated (trait anxiety $M=48.56$, 52% – high level; state anxiety $M=42.18$). Statistically significant correlations were established between self-deception and trait anxiety ($r=0.62$; $p<0.01$), repression ($r=0.48$; $p<0.05$) and projection ($r=0.55$; $p<0.01$). **Conclusions.** Self-deception, defensive behavioral styles and anxiety constitute a unified dynamic system; self-deception is adaptive in moderate expressions, but under chronic anxiety it reinforces primitive defense mechanisms and blocks mature adaptive strategies.

Key words: self-deception, psychological defense mechanism, defensive behavioral styles, anxiety, correlational analysis, psychological adaptation.

1. Вступ. В умовах повномасштабного вторгнення Росії в Україну проблема психологічного захисту особистості набуває надзвичайної актуальності. За даними Міністерства охорони здоров'я України, понад 70% громадян перебувають у стані хронічного стресу, а близько 50% регулярно відчують підвищену тривожність [1]. У цьому

контексті самообман як несвідоме викривлення реальності для збереження психічної рівноваги стає масовою стратегією виживання. Взаємодія самообману із захисними стилями поведінки та тривожністю залишається недостатньо вивченим питанням, особливо у контексті тривалого воєнного конфлікту [1; 14].

Класичний психоаналіз (З. Фрейд [3; 4], А. Фрейд [3]) розглядає захисні механізми як несвідомі процеси, спрямовані на уникнення тривоги через конфлікт між «Ід» та «Супер-его». Р. Плутчик у психоеволюційній теорії пов'язав захисні стилі з базовими емоціями, виділивши вісім механізмів – від примітивних (заперечення, проекція) до більш зрілих (раціоналізація, компенсація) [10; 11]. Г. Сакхайм та Р. Гур [12; 13] першими описали самообман як окремий захисний механізм із парадоксальною природою, коли людина може одночасно знати правду та заперечувати її. Сучасні дослідники поглиблюють цю проблематику: Д. Масковскі та ін. [8] розглядають самообман як стабільну диспозиційну рису, пов'язану з темними рисами особистості; Е. Армас-Варгас та ін. [2] пропонують чотиригрупову мотиваційну модель самообману; К. Гарт та ін. [6] акцентують роль повсякденного самообману у збереженні соціальних відносин. Д. Л. Пола [9] розробив двокомпонентну модель соціально бажаного реагування, де самообман виступає одним із ключових конструктів.

2. Мета роботи – теоретично обґрунтувати та емпірично дослідити самообман як механізм психологічного захисту у його зв'язку із захисними стилями поведінки та рівнями тривожності в умовах сучасної воєнної реальності.

Завдання дослідження: (1) проаналізувати теоретичні засади самообману як механізму психологічного захисту; (2) емпірично дослідити особливості самообману, захисних стилів та рівнів тривожності у вибірці; (3) провести кореляційний аналіз взаємозв'язків між досліджуваними показниками.

3. Матеріали та методи дослідження. Емпіричне дослідження проводилося у 2025–2026 рр. на базі закладів вищої освіти та організацій м. Одеси. Вибірку склали 50 осіб ($M=28,3$ р.; $SD=6,7$): 32 жінки (64%) та 18 чоловіків (36%); 38 осіб з вищою освітою (76%), 12 студентів (24%); 35 фахівців (70%), 12 студентів (24%), 3 безробітних (6%). Критерії включення: вік 18–45 років, відсутність психіатричного діагнозу, добровільна інформована згода.

Застосовано три методики: (1) SDQ для визначення загального рівня самообману (Г. Сакхайм та Р. Гур, в адаптації українською мовою Косьянковою О.Ю.) [12; 13]; (2) LSI (Р. Плутчик, Г. Конте) для діагностики восьми захисних механізмів [10; 11]; (3) STAI (Ч. Д. Спілбергер, Ю. Л. Ханін) для вимірювання ситуативної та особистісної тривожності [14]. Статистичну обробку здійснено у SPSS Statistics 23.0: описова статистика та кореляційний аналіз r-Пірсона.

4. Результати. Як видно з таблиці 1, середнє значення самообману ($M=39,51$) відповідає середньому рівню за шкалою SDQ [12; 13]. Коефіцієнт варіативності $CV=29,68\%$ вказує на помірну неоднорідність вибірки: більшість респондентів (58%) демонструють середній рівень самообману (34–54 бали), 24% – низький (до 33 балів) та 18% – високий (55 і більше балів). Збіг медіани та моди із середнім значенням свідчить про нормальний розподіл показника.

Відповідно до нормативних даних Г. Сакхайма та Р. Гура [12; 13], зафіксовані показники відображають підвищену активність самообману, що Д. Масковскі та ін. [8] пояснюють умовами хронічного стресу, а Е. Армас-Варгас та ін. [2] – інтраперсональними мотивами уникнення дискомфорту.

Результати таблиці 2 свідчать про переважання зрілих захисних механізмів у вибірці: раціоналізація ($M=7,12$) та компенсація ($M=6,38$) є домінуючими у 34% та 22% респондентів відповідно, що відповідає нормативам Р. Плутчика та Г. Конте [10; 11].

Водночас помітна присутність примітивних стилів – заперечення ($M=5,84$) та витіснення ($M=5,27$) – свідчить про підвищену напруженість захисної системи, характерну для умов хронічного стресу [7]. Згідно з ієрархічною моделлю Г. Вейланта [15], поєднання зрілих та примітивних стилів відображає нестійку рівновагу між адаптивними та дезадаптивними тенденціями. Р. Лазарус та С. Фолкман [7] підкреслюють, що у кризових умовах таке поєднання є типовим: зрілі механізми слугують основою, проте примітивні активуються при перевищенні стресового порогу. Д. Л. Пола [9] вказує, що несвідоме позитивне самоспотворення здатне посилю-

Таблиця 1

Описові статистики показника самообману ($n=50$)

Показник	MIN	MAX	M	σ	CV, %	Mo	Me
Самообман (SDQ)	18	66	39,51	11,73	29,68	39	39

Примітка: σ – стандартне відхилення; CV – коефіцієнт варіативності; Me – медіана; Mo – мода.

Таблиця 2

Описові статистики захисних стилів поведінки (n=50)

Захисний механізм	М	σ	% вибірки (домінуючий)
Раціоналізація	7,12	2,14	34%
Компенсація	6,38	2,07	22%
Заперечення	5,84	2,31	14%
Витіснення	5,27	2,18	12%
Проекція	4,96	2,09	8%
Реактивне утворення	4,71	1,98	5%
Заміщення	4,52	1,87	3%
Регресія	4,11	1,75	2%

Примітка: М – середнє значення; σ – стандартне відхилення; % вибірки (домінуючий) – частка респондентів, у яких цей механізм є провідним.

вати заперечення як захисний стиль, що пояснює його відносно високий рівень у нашій вибірці.

Дані таблиці 3 вказують на загальну тенденцію до підвищеної тривожності у вибірці. Особистісна тривожність (M=48,56) суттєво перевищує нормативні показники мирного часу, причому 52% учасників демонструють її високий рівень, що відповідає концепції Ч. Д. Спілбергера [14] про роль особистісної тривожності як стійкого предиктора захисних реакцій.

Ситуативна тривожність (M=42,18) є дещо нижчою, що відображає певну здатність учасників до ситуативної мобілізації. Значна стандартна похибка обох показників (σ≈8,6–9,1) свідчить про істотні індивідуальні відмінності в реагуванні на хронічний стрес. Д. Големан [5] пояснює це різними копінг-ресурсами: особи з гнучкими механізмами афективного опрацювання краще регулюють тривогу. К. Гарт та ін. [6] підтверджують, що повсякденні стратегії самообману є поширеним способом зниження ситуативної тривоги, тоді як О. Ю. Косьянова [1] фіксує зростання

особистісної тривожності за умов тривалого воєнного стресу.

Результати таблиці 4 підтверджують висунуту гіпотезу дослідження. Найбільш вираженим є позитивний зв'язок самообману з особистісною тривожністю (r=0,62; p<0,01) [8; 2]. Так, особи з вищим рівнем самообману характеризуються стійкою схильністю до тривожного реагування.

Значущі кореляції між самообманом та примітивними захисними механізмами – проекцією (r=0,55; p<0,01) та витісненням (r=0,48; p<0,05) – свідчать про те, що самообман функціонує як «надбудова» над базовими незрілими стилями захисту [12; 13]. Це узгоджується з ієрархічною моделлю Г. Вейланта [15]: самообман тяжіє до незрілого та невротичного рівнів захисту. К. Гарт та ін. [6] та Д. Л. Пола [9] підтверджують, що такий зв'язок опосередковується мотивами збереження самооцінки та уникнення соціального осуду. Відсутність значущих кореляцій між самообманом та зрілими стилями (раціоналізацією, компенсацією) є закономірним результатом [10; 11]. Зв'язок між ситуативною та

Таблиця 3

Описові статистики показників тривожності (n=50)

Показник	М	σ	Низький рівень (%)	Середній рівень (%)	Високий рівень (%)
Ситуативна тривожність	42,18	8,63	14%	52%	34%
Особистісна тривожність	48,56	9,12	8%	40%	52%

Примітка: рівні визначено за нормами Ч. Д. Спілбергера – Ю. Л. Ханіна [14]: низький – до 30 балів, середній – 31–45 балів, високий – 46 і більше балів.

Таблиця 4

Значущі кореляції між самообманом, захисними стилями та тривожністю (n=50)

Показник 1	Показник 2	r	p
Самообман (SDQ)	Особистісна тривожність	0,62	<0,01
Самообман (SDQ)	Проекція	0,55	<0,01
Самообман (SDQ)	Витіснення	0,48	<0,05
Особистісна тривожність	Ситуативна тривожність	0,71	<0,01

особистісною тривожністю ($r=0,71$; $p<0,01$) підтверджує концепцію Ч. Д. Спілбергера [14] про особистісну тривожність як предиктор актуальних тривожних станів. Р. Лазарус та С. Фолкман [7] трактують цей зв'язок у контексті взаємодії стресової ситуації та стійких когнітивно-афективних схем особистості. Д. Големан [5] підкреслює: у разі недостатньо розвинутих навичок афективної регуляції така взаємодія стає замкненим колом, де самообман лише тимчасово перериває, але не розриває його.

5. Обговорення. Отримані результати узгоджуються з ключовими положеннями теоретичних моделей психологічного захисту. Р. Лазарус та С. Фолкман [7] у транзактній моделі стресу показали, що захисні механізми активуються залежно від когнітивної оцінки загрози: чим вищий рівень особистісної тривожності, тим більш примітивні механізми задіюються автоматично. О. Ю. Косьянова [1] підкреслює: в умовах тривалого воєнного стресу самообман на початку конфлікту знижує тривогу, проте за 18 місяців починає її посилювати та блокує перехід до зрілих захисних стилів. Д. Големан [5] додає, що недостатньо розвинута емоційна грамотність посилює цю тенденцію: особи з обмеженими навичками афективної регуляції частіше вдаються до самообману як єдиного доступного способу зниження напруги.

Д. Масковскі та ін. [8] встановили, що самообман формується як диспозиційна характеристика, корелює з темною тріадою рис особистості та є предиктором тривожності. Е. Армас-Варгас та ін. [2] пропонують чотири мотиваційні групи самообману: інтраперсональні (уникнення власного дискомфорту), інтерперсональні (збереження соціальних відносин), егоїстичні (підтримка самооцінки) та зловмисні (захисно-агресивні). Функції самообману є двоякими: Р. Лазарус та С. Фолкман [7] наголошують, що у кризових умовах захисні механізми, зокрема самообман, виконують «часову» функцію – дають людині перепочинок для мобілізації внутрішніх ресурсів. Водночас Д. Масковскі та ін. [8] довели: при хронічному застосуванні самообман сам стає джерелом напруження, посилюючи тривожність і блокуючи перехід до зрілих стилів за Г. Вейлантом [15].

6. Висновки. Проведене теоретико-емпіричне дослідження дозволяє зробити такі висновки.

По-перше, самообман є специфічним механізмом психологічного захисту когнітивно-

емоційної природи [12; 13], що виконує адаптивні функції в короткостроковій перспективі, але при хронічному застосуванні стає дезадаптивним і посилює тривожність.

По-друге, у досліджуваній вибірці переважає середній рівень самообману (58%), домінують зрілі захисні стилі (раціоналізація та компенсація), тривожність загалом підвищена (52% – високий рівень особистісної тривожності), що відображає специфіку психологічного стану в умовах воєнного часу [1; 14].

По-третє, встановлено статистично значущі зв'язки самообману з особистісною тривожністю ($r=0,62$; $p<0,01$), витісненням ($r=0,48$; $p<0,05$) та проекцією ($r=0,55$; $p<0,01$) [2; 8; 15], що підтверджує системний характер взаємодії досліджуваних феноменів.

Перспективи подальших досліджень. Перспективи подальших досліджень пов'язані з лонгітудним вивченням динаміки самообману та захисних стилів у постконфліктний час, вивченням вікових і гендерних відмінностей [6; 8], а також розробкою діагностичних інструментів для роботи з хронічною тривожністю у клінічній та організаційній практиці.

Обмеження дослідження. Обмеженнями дослідження є невелика вибірка ($n=50$), регіональна специфіка (м. Одеса) та поперечний дизайн, що не дозволяє встановити причинно-наслідкові зв'язки між досліджуваними феноменами.

Конфлікт інтересів. Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів.

Дотримання етичних норм. Дослідження проводилося з дотриманням принципів добровільності та конфіденційності. Усі учасники надали письмову інформовану згоду.

Використання штучного інтелекту. Штучний інтелект у підготовці статті не використовувався.

Первинні дані та матеріали. Первинні дані дослідження зберігаються на базі кафедри теорії та методики практичної психології ПНПУ імені К. Д. Ушинського та доступні за запитом.

Інформація про фінансування. Дослідження виконано без спеціального фінансування.

Внесок автора: Косьянова Олена – концепція та дизайн дослідження, теоретичний аналіз, адаптація методики SDQ, керівництво емпіричним дослідженням, написання та редагування тексту статті; Драгуца Світлана – проведення емпіричного дослідження, збір даних, первинна статистична обробка, оформлення таблиць і результатів.

References:

1. Kosianova, O., Prokopenko, I. (2025). Samoobman yak zakhysnyi mekhanizm: vplyv na psykhične zdorov'ia ta mizhosobystisni stosunki [Self-deception as a defense mechanism: impact on mental health and interpersonal relationships]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia psykholohichni nauky* [Bulletin of Lviv University. Series: Psychological Sciences]. Issue 24. P. 62–70. <https://doi.org/10.30970/PS.2025.24.8>
2. Armas-Vargas, E., Marrero, R. J., Hernández-Cabrera, J. A. (2023). Self-deception: typology of motives and relationship with personality. *Frontiers in Psychology*. Vol. 14. P. 1–15. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2023.1084843>
3. Freud, A. (1936). *The ego and the mechanisms of defense*. London : Hogarth Press, 196 p.
4. Freud, S. (1926). *Inhibitions, symptoms and anxiety*. London : Hogarth Press, 179 p.
5. Goleman, D. (1995). *Emotional intelligence: why it can matter more than IQ*. New York : Bantam Books, 352 p.
6. Hart, C. L., Jones, J. M., Terrizzi, Jr. J. A., Curtis, D. A. (2019). Development of the Lying in Everyday Situations Scale. *The American Journal of Psychology*. Vol. 132. No. 3. P. 343–352. <https://doi.org/10.5406/amerjpsyc.132.3.0343>
7. Lazarus, R. S., Folkman, S. (1984). *Stress, appraisal, and coping*. New York : Springer, 445 p.
8. Makowski, D., Pham, T., Lau, Z. J., Raine, A., Chen, S. H. A. (2023). The structure of deception: validation of the lying profile questionnaire. *Current Psychology*. Vol. 42. No. 5. P. 4001–4016. <https://doi.org/10.1007/s12144-021-01760-1>
9. Paulhus, D. L. (1984). Two-component models of socially desirable responding. *Journal of Personality and Social Psychology*. Vol. 46. No. 3. P. 598–609. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.46.3.598>
10. Plutchik, R. (1980). *Emotion: a psychoevolutionary synthesis*. New York : Harper & Row, 440 p.
11. Plutchik, R., Conte, H. R. (1997). *Circumplex models of personality and emotions*. Washington, DC : American Psychological Association, 420 p.
12. Sackeim, H. A., Gur, R. C. (1978). Self-deception, self-confrontation, and consciousness. *Consciousness and self-regulation* / Ed. by G. E. Schwartz, D. Shapiro. New York : Plenum, Vol. 2. P. 139–197.
13. Sackeim, H. A., Gur, R. C. (1979). Self-deception: a concept in search of a phenomenon. *Journal of Personality and Social Psychology*. Vol. 37. No. 2. P. 147–169. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.37.2.147>
14. Spielberger, C. D., Gorsuch, R. L., Lushene, R. E. (1983). *Manual for the State-Trait Anxiety Inventory*. Palo Alto, CA : Consulting Psychologists Press, 36 p.
15. Vaillant, G. E. (1993). *Ego mechanisms of defense: a guide for clinicians and researchers*. Washington, DC : American Psychiatric Press, 306 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Косьянова Олена Юрїївна

кандидат психологічних наук, доцент кафедри теорії та методики практичної психології, Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»
olenakosyanova@gmail.com
ORCID: 0000-0001-9532-9981

Драгуца Світлана Вікторівна

бакалавр 053 Психологія
Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

Olena Kosianova

PhD in Psychology, Associate Professor at the Department of Theory and Methods of Practical Psychology
State Institution "South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky"
olenakosyanova@gmail.com
ORCID: 0000-0001-9532-9981

Svitlana Dragutsa

Bachelor, speciality 053 Psychology
State Institution "South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky"

Дата надходження статті: 13.03.2026

Дата надходження виправленої версії статті: 30.03.2026

Дата прийняття статті: 09.04.2026

Дата публікації статті: 05.06.2026